

МИКОЛА КУЛІШ

Маклена Граса
Публіцистика

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2023

Патетична соната

Із спогадів мого романтичного нині покійного друга й поета Ілька Ют на Жовтневих роковинах у клубі ЛКСМУ про свій незavidний, як сказав він, проте повчальний революційний маршрут.

ДІЯ ПЕРША

1

Уяви собі, друже, — так починав він: 1) вулицю старого провінційного міста, 2) двоповерховий будинок з табличкою: дім генерал-майора Пeроцького, 3) революційну весну, 4) великодню ніч.

Початок дії: я пишу. Напівгорище в будинку. Квадратове віконце запнуте зоряним небом. Світить гасова лампочка. В кутку мідяним удавом виблискує гелікон.

2

Поруч з дерев'яним простінком живе безробітна модистка Зінька. Вона чеше косу. Під дверима гості.

Гість

(читає напис крейдою на дверях)

З нагоди великодня візитерів не приймаю. (Пауза. З досадою). Хе-хе! Оригінально!

Другий

(ревниво, баса)

Чого ж ви стали?

Перший

А куди мені тепер іти?

Другий

На Великдень у кожної господині двері гостям одчинено.

Перший

То я піду до вашої. Добре?

5

Зінька сміється. Гості, оцірившись, розходяться. Я пишу. Під мною в генераловій квартирі дзвонять куранти, немов з далечі віків: мірно, журно, елегійно. А ще нижче, на першому поверсі живе вона. Немов зараз бачу: одчинене вікно, вітрилом напнулаь серпанкова завіса. Під нею немов пливе освітлений кут кімнати: піаніно, погруддя Шевченкове й квіти. Вона вивчає Бетховенову «Патетичну сонату». Грає й повторює вступ, оте повне зоряного пафосу, глибоке, й могутнє grave. (Тоді я не знав ще ні назви, ні автора).

До мене в двері стукотить Зінька:

— Можна? (*Увіходить*). Скажіть, сусідо, відгадайте, коли до дівчини ходить удостач мужчин, а їй раптом хочеться бігти од них до мужчини ж, то що це значить?

Я

Не знаю.

Зінька

А коли всі збираються розговлятися, а їй хочеться заговіти, то ви теж не знаєте, що воно значить?

Я

Теж не скажу.

Зінька

Невже не знаєте? І не вгадаєте? Та ну-бо! Це ж така зрозуміла річ. Це значить, що прийшла... Думаєте, любов? Великод-ня ніч! І все. А вам подумалось?

Я одхитую головою.

Зінька

Прийшла великодня ніч, а за нею в гості мадам журба преться. Слухайте, сусідо. Я голубе платтячко, бачте, наділа дівочьке, косу по-скромному заплела — заговіла, а ви такий бідний та самотній, що й сьогодні не розговієтесь. То, може, пішли б удвох, га?..

Я одхитую головою:

— Бачте...

Зінька

Ха-ха! До церкви, наприклад. А вам подумалось?.. (Підморгнула). Не бійтесь! Ви не поскоромитесь од мене.

Я

Я й не боюсь. Я, бачте, не маю часу. Я пишу листа.

Зінька

Ви пишете. Вибачте. Пишіть. Я б оце сама написала листа абощо. Написала б: року двадцять третього життя, числа в календарі червоного, у серці ж — чорного. Ой казали мені люди, що як прийде свобода, то вона, як мама — не журися, мовляв, дівко, вискочиш із ями... Буде світ тоді, як цвіт, ще й милий, як сонечко. Свобода прийшла. То оце я й пишу: дорогий мій, милий! Хоч кажуть, я така, що й за п'ятака, а проте не все ще спродала, залишила дещо про милого, що прийде ж, думалось, до мене хоч на день, на мій Великдень. Свічку засвітила, платтячко наділа голубе, дівоцьке, а він щось не іде... Дорогий мій, милий! Хто? Та хто обізветься... Пишіть! На добраніч. Грошей часом нема у вас позичити — сім карбованців? За квартиру, бачте, вимагають. Я віддам. Одержу за свою (підморгнула) квартиру — і оддам. Нема? Пишіть, пишiть.

5

З першого поверху камінні приступці униз, у темний підвальний закут. Двоє сортують літературу. Остеронь жінка прасує білизну. Із стелі зрідка, але методично вперто й дзвінко капає у відро вода.

Літній

(одкладаючи листівки)

На Вадонів завод. Тепер портовим майстерням: брошурок «Коли скінчиться війна» — одна, дві, три, чотири, п'ять (крапля: дзень! Обернувся, глянув на стелю, на відро і знов), сім, вісім, дев'ять, десять (крапля: дзень! Нахмурився). Отак у вас завжди капає зі стелі?

Жінка

Третій рік. Ще як брали на війну Оврама, мужа мого — почало. З того часу жду й рахую. Сорочку перу я за сімдесят

7

крапель, прасую за десять. А за цілий день, знаєте, скільки їх випадає? Аж чотириста тридцять два по сто. Скільки це, по-вашому?

Літній

43200.

Жінка

Жду й рахую. Голова, як решето. Все життя як решето: все подовбали ці краплі. Пам'ятаю, почала щитати, як вернулась з проводів. (*Рахуючи краплі*). Одна, дві. Проводжаючи, питала: ти ж котляр, Овраме, на заводі, став глухий, недочуваєш, а тебе беруть. А він мені... Три. Через те нас і беруть, що глухі ми і сліпі ще. Та й пішов. Туман стояв, воріт було не видно. Я за ним: Овраме! Він не обернувся... Чотири... Коли ж тебе тепер ждати? Не обернувся. Але біля заводу став. Добігла. Саме тоді... П'ять... Ішло на шосту й заревли гудки. Ніколи не плавав, а то дивлюсь — слухає і плаче... Шість. А скажіть, яке найбільше число в світі?

Літній

Квадральйон, здається.

Жінка

Квадральйон. Якби мені хто сказав, що як упаде квадратльйонна крапля, тоді вийде війні кінець, тоді вернеться мій Оврам, я б перещитала. Я б кожну крапельку обчислила, не пропустила б. (*Жагуче, пристрасно, аж сльози проступили*). Як намистечко б, зібрала та на пам'ять нанизувала крапельку до краплі. Отак. (*Ставши, як на молитву, рахує краплі*). Сім. Вісім. Дев'ять.

Парубок

Сестро, ти знову...

Жінка

Вісім. Дев'ять. Десять.

Парубок

Ну от... (*До літнього*). Що робити?..

Літній

(*суворо*)

Що? Нести літературу! Організовувати! Агітувати! Треба увесь світ підпалити нашими лозунгами: вимагаємо зробити

з тайних договорів плакати — раз, із війни негайний мир народам — два, із дванадцяти годин роботи вісім — три, маємо чотири руки — чотири, а пакунків п'ять — п'ять, що робити з п'ятим — шість.

Парубок

У мене є тут товариш один. Покликати?

Літній

Хто?

Парубок

Студент.

Літній

(міна)

Хм...

Парубок

Та не справжній. З університету на дому. Екстерн. Прибивсь у город із села вчитися. Батько десь за пастуха. Хлопець трошки мрійний, проте певний, свій...

Літній

Сім! Клич!

6

І приходить до мене мій перший друг, мій побратим.

Лука

Ільку, здрастуй! Ти що робиш?

Я

(патетично)

Пишу до неї листа!

Лука

Це сто тридцять першого?

Я

Не смійся, Луко!

Лука

Скоро порвеш?

Я

Не смійся! Ти чуєш, який у мене настрої? (*Я чую знизу акорди grave*). Високий, зоряний, як небо! Перше (*жест на*

9

гелікон), бачиш цю штуку? Гелікон зветься. Коли взяти forte, можна загасити лампу. Але я навчуся грати так, що зорі на небі гаситиму.

Лука
(іронічно)

Навіщо?

Я

Щоб... щоб мати роботу.

Лука

Роботу, бачу, матимеш, а от заробіток?.,

Я

І заробіток теж. Це ж гелікон з оркестру, що грає влітку на бульварах, восени на весіллях, взимку на похоронах — з оркестру гуманізму. Є геліконісти, що добиваються од цього удава такої, що він не просто грає, а дзвонить, як срібний дзвін. Отак: бом, бом... (*Підо мною немов нарочито дзвонять куранти*). І я навчусь! Обов'язково! Трете, і це головне, я пишу до неї листа. (*Знизу я чую, як услід за grave напливає перша хвиля світлоярого allegro molto e con brio*). Слухай! (*Читаю й фантазую*). Можливо, що й цього порву, але пишу й писатиму, бо вірю в Петрарку і в вічну любов. У вічну любов. Між іншим, од золотих фігур в історії чорні тіні, од чернечої ж Петраркової золота й ясна — світінь вічної любові. Вірю і пишу. Ви граєте сьогодні щось нове, що саме — не знаю, але ця музика, напевне ж, про юнака, що мчить конем степами, шукає країни вічного кохання. Там у голубих вікон дівчина самітна: ліву брову трошки ломить, як усміхається, очі голубі. Скажіть, вітри, або ви, зорі, чи вийде дівчина йому навстріч, чи одчине двері, прекрасні ворітця в країну вічного кохання! (*Крізь сльози й посміх*). Ану вгадай, Луко...

Лука

На те у дівчат і ворітця, щоб їх одчиняти,

Я

Та ні! Пошлю от я цього листа, чи ні?

Лука

Як сто тридцять попередніх.

Я

(тоді врочисто, категорично)

Сьогодні. Сам однесу!

Лука

Сьогодні треба нести літературу, і ти мусиш допомогти. Ходімо!

Я

Завтра однесем.

Лука

Ти хочеш справу соціальної революції одкласти на завтра?

Я

Ані подобини! Але знай, Луко: над світом полощеться в крові прапор боротьби. Для чого? Щоб завтра замаяв над нами прапор вільного труда. Та тільки тоді, як над світом замає прапор вічної любові...

Лука

К чорту твою вічну любов! Сьогодні нам на цехових зборах петроградський товариш сказав. Мусимо, каже, припустити поїзд революції повним гоном до соціалізму. А ти його хочеш спинити на станції... *(передражнив)* вічна любов.

Я

(з досади й образи, вслід йому)

Тільки тоді, як Петраркою стане той, хто сьогодні б'є жінку, — наступить всесвітня соціальна весна. А ти її к чорту! Цілу проблему!

7

Я майже іду услід за Лукою. Несу листа. Так. За іншої ситуації я б його порвав, як порвав сто тридцять попередніх. Але тепер я змушений його однести. І я несу. Сходами, вниз, де живе вона. Але як його передати? Іду далі вниз. Бачу, як з підвальчика виходить літній робітник, обважений пакунками літератури. За ним Лука.

Настя суне йому кусок паски, крашанки. Шепотить:

— Натє. У дорогу.

Лука

Ну от... (До літнього, жест на крашанки). Брати, товаришу Гамар? Релігію?

Літній
(сердито)

Бери! Все одно з'імо!

Щоб не здибатися з Лукою, я повертаю нагору. Біля дверей Пероцького чую — дзвонять куранти. По тому дзвінок електричний. Голос Пероцького (до економки):

— Телеграма від Андре з фронту! «Здобув відпустку. Першого приїду, номером шостим». За півгодини він буде. Ванну і постіль, Анет. А мені, будь ласка, сьогоднішні витрати. Не ображайтесь, Анет. Я вам вірив і віритиму, але коли йде революція, треба щохвилини писати рахунки. Спасибі, Анет. (Читає). «За три замки до дверей 11 крб. 73 коп.». А за розбиту російську корону, Анет! Запишіть на карб революціонерам. І за страйк на моєму млині — робітникам. «За бром». Кому? Нам чи їм? Не смійте купувати! Де пахне бром, там скоро смердітимуть трупи. Не смійте!.. Прибутки!.. Від Ступай-Ступаненка за квартиру десять карбованців 50 копійок. І все? А за мезонін? За підвал?.. Виселити! Я не боюся їхньої революції. Одного лише боюся, щоб не розваляли фундаменту, на якому стояла Росія — єдності й неподільності її. А не розваляють Ступай-Ступаненки — Росія вистоїть і перестоїть яку завгодно революцію. Росія! Земля руськая! Русь! Де це так прекрасно грають? Анет, любя моя! Дістаньте з гардеробу мою уніформу. Я піду до церкви, Анет! Пам'ятаєте, великодній ранок тисяча дев'ятсот тринадцятого року, Анет, березку за вікном і зорю? Тоді Росія пахла., Анет, а нині! Смирно! Це я на свої мислі, Анет!.. Який хаос! Зменшіть витрати, Анет!.. Церемоніальним маршем! Мої мислі! Повзводно!

Тихо. Певно, пішов, бо чую другий голос. Сина Пероцького — Жоржик

Анет, дорогая! Ну?

Анет

ЖоржеПапа приказав зменшити витрати.

Жорж

Я оддам! Слово майбутнього офіцера, оддам!

Анет

Жорже, зрозумійте, грошей нема.

Жорж

Слово честі, оддам! Знайте: за місяць-два нас, старший клас кадетів, попрямують у прапорщики. Ух, піду я на війну! На більшовиків! Вдарю, вдарю чобітками, брязкну, дзенькну острогами, гляну в дзеркало, а там (*зафантазував*) молоденький офіцерик, у погончиках блискучих, чорні вусики...

Анет

Мій хлопчику-мрійнику!

Жорж

Хлопчику?.. (*Навмисне брутально і все ж таки наївно*). Молоденький офіцерик, п'ять кондомів у кишені: ахм, — красуню!

Анет

(*певно, очі великі, аж зблідла*)

Жорже!

Жорж

Entre nous soit dit! Ви, Анет, як богоматір, будете страждати, виряджаючи вашого хлопчика на війну. Розстебнете мені кітель, начепите дукатика золотого і заплачете, як колись покійна мамочка.

Анет

(*очевидячки, зворушена й розстіба ридикуля*)

Жорж

За вікном буде вечір, як чернець смутний, і зоря, яко лампадик. Папа покличе. Знявши з носа окуляри, скаже він: «Ну, Жорже, будь слуга цареві щирий...» — і не мовить більше слова.

Анет

(*очевидно, виймає асигнацію*)

Жорж

До вокзалу рисаком. Ви зо мною. Папа ззаду. У салон-вагон ввійду я, аж там жінка незнайома, молода, прекрасна, ну як ви, Анет! (*Цілує*). Лікті в неї круглі, білі, груди, як у вас,

Анет! Буде ніч, буде дорога, і розмови, і пригоди. (Ярливо цілує, як жінку).

Анет

(очевидно, жаж і задоволення)

Жорже!.. Я папу покличу!

Жорж

(одсапавшись)

Тяжко зітхне паровоз у ту сторону, де війна. Свисне: на війну — вій-ну-ну!.. Імператор — Росія — ура! Я поїхав на війну.

8

Вихорем пробігає повз мене. До Зіньки. Стукотить.

Зінька

Хто?

Жорж

Це я! Можна до тебе?

Зінька

(виглянувши)

До «тебе»?

Жорж

До вас.

Зінька

Чого?

Жорж

Я прийшов... Хіба ти, хіба ви не знаєте?

Зінька

Мама шукаєш чи, може, заблудив?

Жорж

Я прийшов... Папа мене прислав! Гроші одібрати! Ті, що за квартиру нам. Папа сказав — виселить тебе, якщо не заплатиш сьогодні.

Зінька

(перемоглася)

Ну що ж... Заходь, хазяїне.

Сливе навипиньках підходжу до заповітних дверей. Стою. Перша хвиля світлоярого allegro molto e con brio спадає. Вона грає далі — світлий роздум бунтарного духу, вічний спів кохання. Раптом перестає.

Вона

А-а, мій таток: пощипані українські вуса, сивенький чубок!

Батько

(врочисто читає)

«Учителя малювання та чистописання, українця запорозької крові Івана Степановича Ступай-Ступаненка лі-то-пис».

Вона

(з гумором)

Ой!

Батько

А так! «Березня сегомо, року на Україні 1917-го. Місяць тому вночі не спалось — думалось: ніч така велика, як Росія, а Росія — як ніч — не видно й не чути нашої України. А нині читаю відозву нашої Центральної ради: народе український, народе селян, робітників, трудящого люду... місяць минув, а яка одміна! Благословляю революцію!»

Вона

І я! *(В тон)*. Благословляю!

Батько

«Березня двадцять сегомо. Читав, як у неділю в Києві відбулося велике українське віче. Сотні, тисячі, десятки тисяч українців заприсяглися образом Шевченка не складати рук, аж доки не відбудована буде вільна наша Україна. Присягаюсь і я!»

Вона

І я! Не тільки Шевченком, — тобою, твоїми вусами, твоїм сивеньким, таток, чубком.

Батько

«Тридцятого. Приснився пресвітлої пам'яті гетьман всієї України, Іван Степанович Мазепа».

Вона

І мені! Немов їхав автомобілем, так? А за ним запорожців сила та все на велосипедах.

Батько

«Тридцять першого. Більшовики пишуть, що державних меж взагалі не треба. Вони за Інтернаціонал. Це значить і Україна без меж? Та як їм не соромно?»

Вона

Ой, як їм не соромно!

Батько

«Р. С. Треба розтлумачити їм, у чім справа і що таке Україна». *(Дописує)*. «Першого. Завтра Великдень. Думаю, чи потрібен тепер Україні Бог? Думаю, що коли й потрібен, то тільки свій, український. Інакший зрадить або обдурить. Маринка грає цілий вечір якусь прекрасну річ. Певно, українську, бо мені вчувається: сивоусі лицарі-запорожці мчать кіньми вічним степом по щастя-долю для своєї України». Особливо, де ти, Маринко, граєш скоро, да отак *(наспівує)*: цоки-цоки-цок-цоки Тру-ту- ту! *(Цілує її)*. От заграй!

Вона грає. Знову здіймається вгору з м'ятежних глибин до зоряних просторів хвиля світлоярливого пафосу. За нею, здається, пливе під напнутим вітрилом завіси освітлений покут кімнати: погруддя Шевченкове, квіти, вона над клавіром, батько з літописом і я за дверима. Ми пливемо над життям на кораблі «Арго» до вічно прекрасних країн, кожний по своє золоте руно.

Батько

Соната?

Марина

Патетична.

Батько

Як автора на прізвище?

Марина

Бетховен.

Батько

Невже не українець?

Марина

Німець.

Батько

Значить, мати була українка.

Марина

Тату, ти комік. Він скоро сто літ тому, як помер, і на Україні ніколи не жив.

Батько

Гм... Чув десь нашу музику! Украв! Соната українська. Он росіяни — цілого Глінку у нас украли та й кажуть, що їхній. Глінка! Та який він Глінка, коли він Глінка! Прізвище українське! Українець! Ну, та тепер не дамо! Не дамо, Маринко, не дамо! Ні півглінки, ні вуглінки! Ось піду я зараз вулицями, під церкви піду, де тільки є люди, агітувати й проповідувати за вільну нашу Україну. Бо кожний тепер українець мусить, лягаючи, в голови мусить класти клунок думок про Україну і вставати разом з сонцем з клопотами про Україну. Відбудуємо, — тоді за Інтернаціонал. Ось як, а не так, як ви пишете, товариші більшовики! Бо хіба ж може бути Інтернаціонал без України, без бандури?!

Марина

Тату, ти комік. *(Цілує його).*

Батько

Іду.

Я всвою листа між одвірки й двері і мчу до себе нагору.

Виглядаю.

10

Ступай-Ступаненко

(одчинивши двері)

О! Лист! Це тобі, Маринко.

Марина

Без марки й штампа?

Ступай

Певно, той, що з неба пада українкам — золотий. *(Іде).*

Марина

(сама)

Не золотий, а голий. (Читає, деякі слова повторює вголос). «...ця музика, напевно ж, про юнака, що мчить конем степами, шукає країни вічного кохання...» (З теплим гумором). Маєш! Ще один комік... На коні — й трохи не в колєнкорових штанцях. Ну!.. (Читає). «Там, у голубих вікон, дівчина самітна...» Гм! (Усміхається, ліву брову справді трошки ломить). «Скажіть, вітри, або ви, зорі, чи вийде дівчина йому навстріч?..» (Очі мрійні, голубі. Пауза). Скажіть, messieurs вітри, шепніть, mesdames зорі, як відповісти ще такому комікові — горищаному відлюдникові?.. (Сідає. Нотний столик. Олівець. Ліва рука на клавішах. Права за думками — пише). «Дівчина самітна. Так. І жде. Кого, не знаю, але давно вже жде. У снах, у мріях, десь ніби в голубих віках, когось із-за Дніпра, чи то від трьох могил, од Жовтих Вод, чи з Січі ждала й жде. Кого? (Торкнувшись клавішів). Можливо, вас, поете милий. Напевно вас, якщо ви на коні. Так, тільки вас, якщо ви на коні й при зброї». Ні!.. Цього не напишу, бо це вже од програми. Хай буде од душі. (Перебігає клавіші). «Жде вас, поете милий. Самітна дівчина. В країні вічного кохання». Ні! Краще од програми! «В країні, де на дверях два замки іржаві висять, московський і польський... жде і мріє, що тому оддасть і душу й тіло, хто замки ті позбиває...». Ні, хай буде од душі!..

11

Марина грає. Мені здається, ще одна хвилинка, ще один дотик рук — і хвиля світлоярливого пафосу досягне неба, задзвенить об зорі, і тоді небо — зоряний рояль, місяць — срібний ріг заграють вічну над землею патетичну симфонію. Мені неможливо ясно в очах, я бачу далекі зоряні простори, я ніби чую музику зір — одного не бачу — як до мене йде з листом Марина. На сходах обганя її військовий. Офіцер. Оглядається.

Збіга захоплений до неї:

— Mon Dieu! Це ви, Marine? Здрастуйте! Впізнаєте вашого колишнього гімназійного chevalier d'amours — Андре? Три

18

роки не бачились! Більше! Пам'ятаєте, я написав вам секретку на танцеворі, сам приніс, сам познайомивсь! А як ми танцювали вальс-менует? А ви тепер ще кращою стали.

Марина

Ви з фронту?

Андре

Допіру. Страшенно радий. Уявіть темряву, ями, окопи, все в глині, в багнюці, навіть небо — і отак день за днем, місяці, і сам ти ніби з глини, без жінщини — себто без душі, одна лише темна хіть до неї, важка, як чорнее живе срібло. І от контрасти: я їду поїздом, огні і українські зорі...

Марина

Ви самі ж росіянин?

Андре

Але люблю, бо вони мої... їду поїздом, огні і зорі, вокзал, і от я візником, на гумових шинах. Чорт!.. А тут ще дзвони. І раптом ви, Marine, та *premiere tendresse!*.. Я не можу більш... (*Руки простяг*). Ну, Христос воскрес!

Марина

(*одступила*)

Воістину...

Андре

Ну що ж... Я поцілую вашу тіль! (*Цілує*). За цей момент, за зустріч цю я радий зараз повернути назад, на фронт і битись там за вас без відпустки цілий рік. За вас!..

Марина

І за українські зорі?

Андре

З цілим світом!

Марина

Спасибі. Але ви перед цим загляньте до своїх, обмийте глину, відпочиньте... Це вам такий наказ.

Андре

Марін!

Марина

І завітайте завтра!

Корнет, цілуючи її очима, біжить додому.

Марина йде до мене. Затримує поступ.

Крок вперед, крок назад.

Поет, можливо, завоює твою душу, цілий світ, але жодного кілометру території, моя Жанно Д'Арк... (*Вертається*).

12

Чую втретє «Патетичну». І раптом супровід до allegro — стоголоса мідь великодніх дзвонів. Дивлюся у віконце. Дзвіниці — як білі тополи. З найближчої пливе спів хорний: Христос воскрес! Кометами здіймаються ракети, червоні, голубі, зелені. Танцює світ. Патетичний концерт. І тільки низько над обрієм висить блідий, пощерблений серп місяців — розп'ятий Христос.

13

Вернувся Ступай, зворушений, піднесений, аж чубик подерся угору:

— Грай, Маринко, «Патетичну», — Україна воскресає! Тільки що загітував, залучив до нашої «Просвіти» аж три нових члени: учителя слобідської народної школи, сусідського тесляра і нічного сторожа. Грай! Так! Отак! Гех, сучої ти мами святая Русь, гарбуз тобі тепер у твій товстий державний зад! Слухай, як дзвонить і гра Україна! Устають з могил сивоусі запорожці, сідають на коней. Цоки-цок!.. Чуєш, мчать? Сивоусі лицарі...

Марина

(*грає*)

Покійними не ввоюєш. Гей, якби повстанці! Молоді, тату!

Ступай

Мчать по долину золоту вічними степами України. Гульк — зоря! Стали над віками, блиснули описами. Гей!

Марина

Гей! Гармат би нам та кулеметів замість мрій, тату.

Ступай

Що?

20

ЗМІСТ

ПАТЕТИЧНА СОНАТА	3
Дія перша	5
Дія друга	22
Дія третя	28
Дія четверта	35
Дія п'ята	63
Дія шоста	76
Дія сьома	81
МАКЛЕНА ГРАСА	91
Дія перша	93
Дія друга	118
Дія третя	144
СТАТТІ. ВИСТУПИ.	158
Рання публіцистика (1921–1924)	158
Статті та виступи (1927–1933).	232
Постанови ВАПЛІТЕ	246